

Grażyna Bartkowiak*, Irena Szklana-Berest**,
Agnieszka Krugielka***

---

* Akademia Marynarki Wojennej, ** Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego „Medyk”,
*** Politechnika Poznańska

**Postawy wobec osób starszych uczniów
Medycznego Studium Zawodowego
oraz studentów kierunków humanistycznych
i niehumanistycznych (polskich i zagranicznych)**

**Attitudes of Students of the Medical Vocational School
and Students of Humanities and Non-Humanities
(Polish and Foreign) Towards Elder People**

ABSTRACT: The subject of this article is the attitudes of young people educating themselves in medical professions and humanistic students of non-humanistic Polish and foreign majors towards the elderly. The study consists of two parts: a theoretical one discussing the issues of attitudes towards older people and an empirical one aimed at identifying attitudes towards this group of people diversified due to the direction of education and study of groups of pupils and students. In a study conducted using a questionnaire and in-depth interview, there were 256 students from four parallel study groups: students of the Post-Medical Study, students of humanities and non-humanities (Polish and foreign). Studies have shown that attitudes towards older people are generally positive, individual groups only in cases of students of medical schools and polytechnics differ in a statistically significant way (which may result from different preferences and motivation in shaping their career path). Positive attitudes towards older people co-exist (strong statistics dependence) with experiencing close relationships with the elderly in the family and positive patterns on the part of parents.

KEYWORDS: Attitudes towards older people, students.

STRESZCZENIE: Przedmiotem rozważań są postawy młodzieży kształcącej się w zawodach medycznych oraz studentów humanistycznych i niehumanistycznych kierunków polskich i zagranicznych uczelni wobec osób starszych. Opracowanie składa się z dwóch części: teoretycznej, omawiającej problematykę postaw wobec osób starszych oraz empirycznej, zmierzającej do identyfikacji postaw wobec tej grupy osób, zróżnicowanych ze względu na kierunek kształcenia i studiów grup uczniów i studentów. W badaniu przeprowadzonym z wykorzystaniem *Kwestionariusza do Badania Postaw wobec Osób 70 plus* oraz wywiadu pogłębionego uczestniczyło 256 uczniów w czterech równolicznych grupach badanych: uczniów Medycznego Zawodowego Studium, studentów kierunków humanistycznych i niehumanistycznych (polskich i zagranicznych). Badania wykazały, że postawy wobec osób starszych są na ogół pozytywne, poszczególne grupy, ze względu na ten czynnik, różnią się od siebie w sposób statystycznie istotny tylko w przypadku uczniów szkół medycznych i technicznych (co może wynikać z odmiennych preferencji i motywacji w zakresie kształtowania swojej ścieżki kariery). Ponadto okazało się, że pozytywne postawy wobec osób starszych współwystępują (silna zależność statystyczna) z doświadczaniem bliskich relacji z osobami starszymi w rodzinie i z pozytywnymi wzorami relacji wobec osób starszych ze strony rodziców.

SŁOWA KLUCZOWE: Postawy wobec osób starszych, uczniowie, studenci.

Wprowadzenie

Przedmiotem zainteresowania i rozważań są postawy wobec osób starszych będących w wieku, który bywa nazywany okresem późnej dorosłości¹.

Choć w Polsce ludzie starsi z racji uzyskiwanych świadczeń społecznych mają gwarancję stałych dochodów i tak są grupą, wobec której ryzyko marginalizacji występuje znacznie częściej niż w pozostałych grupach społecznych.

Wszystkie pokolenia stają dziś przed nowymi wyzwaniami, muszą podjąć nowe zadania, ale też zmodyfikować swoje relacje z pokoleniami młodszym i starszym. Zmiana relacji między generacjami wiąże się, między innymi, ze wzrastającą liczbą osób lepiej wykształconych, lepszą kondycją ludzi starszych, rosnącą długością życia kobiet i mężczyzn, mniejszą dziećnością rodzin, późniejszym wiekiem zawierania małżeństw, większą liczbą związków nieformalnych, wzrostem liczby rozwodów, zmianą struktury rodziny i pojawieniem się większej liczby dziadków i pradiadków w rodzinach rekonstruowanych, większą mobilnością ludzi wewnątrz kraju i poza jego granicami, wzrostem zróżnicowania społecznego, także etnicznego i religijnego, zmianą form zatrudnienia oraz pojawieniem się nowych rodzajów pracy.

Rosnące od kilku dekad zainteresowanie problemami człowieka starszego związane jest ze zmianami demograficznymi i społeczno-kulturowymi (Ko-

---

¹ Mimo że określenie to zostało zastosowane przez A.I. Brzezińską jako odnoszące się do osób w wieku 60–65 lat (Brzezińska 2015, s. 9), a następnie zmodyfikowane przez G. Bartkowiak (2016, s. 11) ze względu na wykazującą tendencję wzrostową, długość życia ludzkiego i aktywny udział seniorów w życiu społecznym, w rozumieniu autorki okres ten obejmuje wiek od 70 lat.

nieczna 2016, s. 7). W ostatnich latach problem ludzi starszych (za: Brzezińska 2015, s. 9) staje się przedmiotem wielu dyskusji społecznych. Demografowie zwracają uwagę na fakt, że w wielu krajach wzrasta odsetek ludzi w wieku poprodukcyjnym. Najbliższa przyszłość będzie zależeć od seniorów, ze względu na dążność społeczeństwa do przedłużenia ludzkiego życia oraz utrzymującą się tendencję do spadku narodzin.

Badacze ci zakładają, że do roku 2020 aż 20% społeczeństwa państw unijnych przekroczy granicę 65 lat życia. Według prognoz demograficznych do 2035 roku liczba ludności po 60. oraz 65. roku życia będzie systematycznie wzrastała (Miłkowska 2014, s. 177–178). Praktyka codzienna wskazuje, że stosunek społeczeństwa do ludzi starszych jest bardzo zróżnicowany, a ponadto uwarunkowany wieloma czynnikami. Mają na to wpływ: najbliższe otoczenie, sytuacje społeczne, w których seniorzy ci się znajdują, sytuacja ekonomiczna kraju, uwarunkowania rodzinne i zdrowotne, kompetencje społeczne (np. sposób, w jaki nawiązują oni kontakty społeczne), a także witalność życiowa jaką przejawiają osoby starsze.

Starzenie się jako proces i starość jako kulturowo kształtowane zjawisko same w sobie niosą pewnego rodzaju opresyjność. Wynika ona nie tylko z faktu, że starość jest ostatnim okresem życia, który kończy się śmiercią, ale też ze zmian wartości dokonujących się w biografii seniorów oraz z życia społecznego i tempa zachodzących w nim przeobrażeń mających strategiczne znaczenie dla jednostkowego funkcjonowania ludzi starszych i ich tożsamości (Chabior 2017, s. 7–8). Starość określa się jako okres w życiu nieuchronnie występujący po okresie dojrzałości i cechujący się istotnymi zmianami w narządach i tkankach zawężającymi obszar, w jakim możliwe jest dostosowanie ustroju do zmieniających się warunków środowiska zewnętrznego i wewnętrznego.

Starość jest obecna i współtowarzyszy niemal wszystkim procesom społecznym. Nie zawsze jednak stanowi etap wypełniony radością, spokojem, poczuciem satysfakcji. Wszechobecny rozwój zagwarantował zmiany zmierzające nie tylko w kierunku pozytywnym, lecz także wygenerował nowe zagrożenia i problemy. Mimo iż osoby starsze są grupą bardzo zróżnicowaną ze względu na sytuację osobistą, rodzinną, zawodową, zdrowotną i materialną, społeczeństwo zdaje się o fakcie tym zapominać, budując niewłaściwe przekonanie na temat samych seniorów i starości (Rudnik 2016, s. 115).

Starość jako faza rozwojowa w życiu człowieka szczegółowo analizowana jest także przez pedagogikę. Aleksander Kamiński (1982, s. 366–369) dokonał jej podziału, biorąc pod uwagę wiek biologiczny oraz wiek społeczny. Wyodrębnił dwa okresy i uszczegółowił ich cechy charakterystyczne. Pierwszy cechuje zachowanie sprawności fizycznej i umysłowej jednostki. W dru-

gim występują już różnice indywidualne: obok ludzi sprawnych, aktywnych, żyją osoby całkowicie uzależnione od innych.

Liczne opracowania wskazują na to, że postawy wobec podmiotów jakimi są inne osoby najsilniej kształtują się w okresie późnej adolescencji, są nabywane w wyniku określonych postaw rodziców, grup rówieśniczych, otoczenia w szkole i pracy zawodowej.

Dotychczasowe badania dowodzą, że osoby starsze jako obiekt postaw społecznych często spotykają się z negatywnymi, stereotypowymi ocenami, które ograniczają ich funkcjonowanie w szeroko rozumianych relacjach społecznych i zawodowych.

Mimo że analiza literatury przedmiotu wskazuje, że problematyka postaw zarówno studentów szkół i uczelni medycznych jak i personelu medycznego wobec pacjentów w wieku senioralnym była już wielokrotnie podejmowana, zróżnicowanie wyników wskazuje, że istnieje potrzeba szczegółowej identyfikacji postaw wobec osób starszych, aby podnieść jakość życia tych osób i zwiększyć ich szanse na aktywne uczestnictwo w życiu społecznym.

Postawy i stereotypy wobec osób starych

Postawy w szerokim tego słowa ujęciu oznaczają „względnie stałe skłonności do pozytywnego lub negatywnego ustosunkowania się do obiektu postawy” (Wojciszke 2011, s. 200). Przedmiotem postaw mogą być zarówno osoby jak i przedmioty oraz zjawiska. Postawy złożone są z trzech elementów: poznawczego (dotyczy tego jaką wiedzę ma podmiot odnośnie do obiektu postawy) emocjonalnego (odnoszącego się do tego jakich emocji doświadcza w relacjach z przedmiotem postawy) i behawioralnego (pozwalającego zaobserwować jak osoba ta zachowuje się wobec obiektu postawy), a komponenty te są ze sobą spójne.

Aktualnie uznaje się fakt, że postawy złożone są z wymienionych komponentów, jednak nie muszą pozostawać ze sobą spójne (Stasiuk, Maison 2014, s. 331).

W większości opracowań „postawa”, jako pojęcie występujące głównie na gruncie psychologii społecznej, oznacza ocenę obiektu postawy w aspekcie poznawczym, afektywnym behawioralnym (np. Fiske i in. 2002)².

---

² Komponent poznawczy odnosi się do psychologicznej organizacji percepcyjno-intelektualnego aspektu ogólnej oceny obiektu (np. wiedza o obiekcie postawy, myślenie, przetwarzanie informacji itp.). Komponent afektywny (emocjonalny) obejmuje poziom wrażliwości emocjonalnej, wywołujący działanie o charakterze propulsywnym (stanowiącym o atrakcyjności obiektu

Obserwowalne akty zachowania mogą ulegać zmianie lecz zazwyczaj są pochodnymi komponentu poznawczego i emocjonalnego (Rosencrantz, McNe-win 1969; Aiken 1978).

Postawy charakteryzują się kierunkiem, np. wrogością lub chęcią współpracy oraz natężeniem – mogą być silne lub słabe.

Poznawczy komponent postaw

Większość badań dotyczących poznawczego komponentu postaw została w ramach socjologicznego i psychologicznego podejścia (por. Heckhausen, Dixon, Bales, 1989). Zdecydowana większość z nich wskazuje na przekonania o charakterze stereotypów i uprzedzeń, które modyfikują procesy poznawcze. W podejściu socjologicznym, skoncentrowanym na ujmowaniu przekonań odnośnie do wieku jako efektu procesu socjalizacji, wzmacnianego przez funkcjonowanie instytucji społecznych i zróżnicowanych ich struktur dominuje społeczny, zewnętrzny charakter w zakresie postrzegania osób starszych.

Pedagogiczny i psychologiczny punkt widzenia koncentruje się na psychologicznych mechanizmach budowania takich przekonań i tym, jaki przybierają one wymiar w zachowaniu człowieka na poszczególnych etapach jego życia. W wielu przeprowadzonych badaniach badacze starają się uwzględnić obie perspektywy.

W większości badań starszy wiek jest traktowany jako wiek strat powiększających się odnośnie do zakresu i ich natężenia. Z drugiej strony, w rozumieniu społecznym wiek dojrzały ujmowany jest jako przeciwieństwo rozwoju i okres kiedy „wyłaniają się” negatywne właściwości człowieka, tj. osłabiona zdolność do racjonalnej kontroli własnego zachowania. Oczywiście od zachowań tych zdarzają się liczne odstępstwa, powodujące zróżnicowanie w czasie ich pojawiania się i manifestowania w zachowaniu (Hess 2006).

Susan T. Fiske i współpracownicy (2002) prowadząc badania nad „naturą stereotypów” wobec osób dojrzałych, stwierdzili różnice w stosowaniu dwóch dymensji ocen ludzi starszych: kompetencje i „ciepło” (*warmth*) w relacjach interpersonalnych, w zależności od tego czy dotyczyły one osób w okresie późnej dorosłości, będących w obrębie oceniającej grupy, czy tych, które są poza grupą. Osoby w grupie oceniane były bliżej skrajnych dymensji, uzyskując w nich wyższe wyniki. Badania te potwierdzają klasyczny, dywersyfikujący

---

postawy) bądź repulsywnym (prowadzącym do unikania) wobec obiektu postawy. Behawioralny komponent stanowi o konkretnych, obserwowalnych aktach zachowania wobec obiektu postawy, podejmowanych w bezpośrednich relacjach z tymże obiektem (Ron 2007, s. 657).

i popularny w naukach humanistycznych i społecznych sposób percepcji osób jako *My* (oceniანი bardziej pozytywnie) i *Oni* (zazwyczaj charakteryzujący się negatywną oceną). Na niejednolite, podwójne kryteria stosowane w ocenie osób starszych i młodszych wskazują również badania Erbera (1989). Ocena autora dotyczyła błędów popełnianych w procesie zapamiętywania, a charakter ocenianych błędów przybierał postać tzw. błędów stabilnych, przypisywanych częściej osobom dojrzałym lub „błędów przez nieuwagę,” które zdaniem oceniających, częściej popełniają osoby młodsze. Zjawisko nierzetelności oceny wobec osób starszych w porównaniu z młodymi wystąpiło także podczas oceny sprawności językowej (Kwong i in. 2004; Biernat 2003).

Komponent afektywny (emocjonalny)

Analiza literatury wykazuje, że afektywny komponent postaw wobec osób w wieku senioralnym rzadziej był przedmiotem badań niż komponent poznawczy i behawioralny. Generalnie większość badań wskazuje na to, że te elementy postawy wobec osób starszych są częściej negatywne niż wobec osób młodych, u przedstawicieli zróżnicowanych grup wiekowych (np. Kite, Johnson 1988, Finkelstein i in. 1995).

Zdaniem innych badaczy (Palmer 1998; Kane 1999) emocjonalny komponent negatywnych postaw wobec osób starszych leży u podstaw zjawiska zwanego ageismem. Prowadzi ono do dyskryminacji ludzi opartej na mechanizmach przesądów i generalizacji. Walka ze zjawiskiem ageizmu jest trudna, ale społecznie potrzebna. Hess (2006, s. 381) prowadząc rozważania na temat postaw wobec osób starszych, wprowadza rozróżnienie na postawy wewnętrzne i zewnętrzne. Te pierwsze przejawiają się często w formie werbalnej, zostają formułowane w sytuacjach społecznych i są podyktowane swoistą „poprawnością polityczną”. Drugie są postawami faktycznie uznawanymi przez podmiot ze względu na fakt, że są wyznaczone przez emocje (por. Bartkowiak 1988). Tak więc, kolejnym wnioskiem wydaje się fakt, że jeśli badanym postawom wewnętrznym towarzyszą pozytywne postawy zewnętrzne, negatywne postawy wobec osób dojrzałych ulegają osłabieniu.

Komponent behawioralny

W literaturze dotyczącej postaw wobec osób starszych istnieje wiele dowodów wskazujących na konkretne akty zachowania dyskryminujące te osoby (por. ich przegląd w: Pasupathi, Lockenhoff 2002). Już sama analiza procesu komunikowania się sugeruje rozbieżności w przekazywaniu komunikatów, sposobie zwracania się, uznania podmiotowości i deficycie w okazywaniu szacunku należącego się osobom starszym. Popularnym zachowaniem jest zwracanie

się do osób starszych w sposób protekcyjny (*patronizing talk*). Formułowane wyrazy i określenia zawierają nadmierne uproszczone, pozbawione abstrakcyjnych konotacji, wypowiedane są wolno, z wyraźną artykulacją (Hummer, Ryan 1996). Stwierdzono również, że młodsze osoby inaczej formułują myśli, jeśli rozmawiają z rówieśnikami niż z osobami w zaawansowanym wieku. Taki sposób przekazu zawiera więcej wyjaśnień i instrukcji (np. Rubin, Brown 1975; Thimm, Rademacher, Kruse 1998). Niejednokrotnie, nawiązujący do panujących stereotypów sposób odnoszenia się do osób starszych, mimo że świadczy o ich chęci dostosowania się do rozmówcy, sprowadza się do sposobu przekazu zbliżonego do kierowanego przez opiekunów do dziecka (np. Caporeal i in. 1983).

Dotychczas przeprowadzone badania wykazały także, że postawy wobec osób starszych charakteryzują się wysoką ambiwalencją, tzn. są wewnątrz sprzeczne. Jeśli np. dotyczą indywidualnych jednostek, bywają bardziej pozytywne, niż jeśli dotyczą ludzi starszych jako grupy (Goldman, Goldman 1981; Duka 1985). Ten subiektywnie uwarunkowany aspekt oceny pojawił się także w ocenach wobec osób starszych, jeśli dotyczyły tej samej grupy wiekowej, którą prezentowały osoby oceniające, były one bardziej pozytywne niż wobec młodszej grupy osób (O'Hanlon i in. 1991).

Wnioski z powyższych rozważań są następujące:

- Postawy wobec osób starszych są w zróżnicowany sposób nasycone poszczególnymi ich komponentami (afektywnym, poznawczym, behawioralnym, kiedy przejawiają się w zachowaniu) i każdorazowo o modalności postawy i ich natężeniu decyduje kombinacja tych komponentów.
- Postawy wobec osób starszych podlegają różnicowaniu ze względu na wiele czynników o charakterze „pozamerytorycznym”, tj. przynależność do grupy oceniającej lub bycie poza grupą, stereotypowe przekonania, a niekiedy uprzedzenia.
- Na podstawie przeprowadzonych analiz i przytoczonych wyników badań trudno dopatrzeć się jednoznacznego stanowiska potwierdzającego rzeczywiste, znaczące obniżenie funkcjonowania poznawczego osób starszych i ich radzenia sobie z zadaniami, które przed nimi stoją.
- Osoby starsze jako obiekt postaw społecznych spotykają się na ogół z negatywnymi, stereotypowymi ocenami. Stereotypy te ograniczają ich funkcjonowanie w szeroko rozumianych relacjach społecznych i zawodowych.
- Istnieje potrzeba szczegółowej identyfikacji postaw wobec osób starszych, aby podnieść jakość ich życia i zwiększyć szanse tej grupy osób na aktywne uczestnictwo w życiu społecznym.

Z uwagi na fakt starzenia się społeczeństw, a przede wszystkim, ze względu na zabezpieczenie godności człowieka starzejącego się, ważne jest kształtowanie właściwego obrazu starości z wykorzystaniem wiedzy dotyczącej zmian zachodzących w tym okresie życia. Może się to przyczynić nie tylko do osłabienia mitów o ludziach starych, które są zazwyczaj krzywdzące i nieadekwatne, ale także do obniżenia lęku przed naturalnym zjawiskiem starości i własnym starzeniem się. Im więcej jest lęku i uprzedzeń wynikających z niewiedzy, tym większe prawdopodobieństwo, że właśnie stereotypy będą głównym źródłem informacji i wyznacznikiem zachowania. Warto zatem pracować nad zmianą utartych, ale nieprawdziwych poglądów, korzystając z rzetelnej wiedzy o starości (Straś-Romanowska, Frąckowiak 2008, s. 28–30).

Analiza literatury przedmiotu wskazuje, że problematyka postaw zarówno studentów szkół i uczelni medycznych jak i personelu medycznego wobec pacjentów w wieku senioralnym była już podejmowana (np. Ieckovich i in. 2014; Mondville-Ansley i in. 2014; Suikkala i in. 2016). Prowadzone rozważania i uzyskane wyniki badań wskazują, że doświadczenie poprzez bliskość relacji z osobami starszymi w istotny sposób wpływa na kształtowanie się postaw pozytywnych, przeciwdziałających wykluczeniu społecznemu tej grupy osób. Jednocześnie należy zdawać sobie sprawę, że w Polsce i na świecie istnieje tendencja do życia w małych nuklearnych rodzinach, w których do kontaktu ze starszym pokoleniem dochodzi sporadycznie (np. Szlendak 2011).

W literaturze przedmiotu (Baraniak 2007; Furmanek 2004; Kostał, Wiernik 2017; Sims, Boytell 2014; Suchorab 2014) można znaleźć rozważania wskazujące, że jedną z istotnych determinant wyborów ścieżki kształcenia i przyszłego zawodu jest internalizacja określonych wartości i wykształcenie określonych postaw wobec siebie samego, świata i osób w nim funkcjonujących, a także chęć rozwoju własnej osobowości. Zdaniem autorów projekt młodzieży na własną ścieżkę kariery, w tym ujęciu kształtuje się nie tylko w okresie dorostania, ale i kilka lat po nim i jest zróżnicowany ze względu na określone postawy o charakterze prospołecznym, niezależnie od czynników kulturowych, związanych z konkretnym systemem etycznym.

Aktualnie naukę na poziomie policealnym kontynuuje młode pokolenie urodzone ok. 2000 roku, których przedstawiciele kształcą się nie tylko w zawodach medycznych i oczywiście wydaje się, że wybierają oni zróżnicowane kierunki studiów. Wśród osób podejmujących studia, a następnie pracę w Polsce znajduje się coraz bardziej liczna grupa cudzoziemców. Być może część z nich już w niedalekiej przyszłości będzie podejmować decyzje dotyczące pomocy społecznej czy też polityki społecznej w stosunku do osób starszych. Z tego też względu interesujące wydaje się poznanie postaw zróżnicowanych przed-

stawicielei młodego pokolenia wobec osób starszych i autorki artykułu zdecydowały się na sformułowanie następujących problemów badawczych:

1. Jakie są postawy wobec osób starszych u uczniów Medycznych Szkół Zawodowych, studentów wydziałów humanistycznych i niehumanistycznych wybranych uczelni polskich w tym uczelni kształcących studentów zagranicznych?
2. Czy postawy uczniów i studentów różnią się od siebie w zależności od wybranego kierunku kształcenia?
3. Czy postawy te są uzależnione od posiadanego doświadczenia w zakresie kontaktów z osobami starszymi i wzorów zachowań wyniesionych z rodziny?

Organizacja i teren badań

W badaniach uczestniczyło łącznie 256 osób: słuchacze Pomaturalnego Studium Medycznego, studenci Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych, studenci Wydziału Biznesu i Stosunków Międzynarodowych (z grup anglojęzycznych międzynarodowych), studenci Zarządzania i Inżynierii Lądowej politechniki z wybranych polskich uczelni (w tym kształcących studentów zagranicznych) po 64 osoby w każdej grupie. Studenci zagraniczni, w ok 42% przypadków pochodzili z Azji (Kazachstan, Azerbejdżan, Gruzja, Indie i Tajlandia oraz Wietnam), krajów byłego Związku Radzieckiego (ok. 34%; Ukraina, Białoruś, Rosja) krajów Bliskiego Wschodu (Egipt, Libia – ok. 12%) oraz Hiszpanii i Francji (ok. 11%). Osoby te były w wieku od 17–19 lat. Postawy (zmienna zależna) badano na podstawie następujących procedur: samooceny postaw wyrażonych w skali liczbowej od 1–5 i oceny nominalnej (postawa pozytywna, ambiwalentna i negatywna) oraz na podstawie oceny wypowiedzi uczniów w *Kwestionariuszu do Badania Postaw wobec Osób 70 plus*³, oszacowanych metodą sędziów kompetentnych⁴, oraz wypowiedzi w wywiadzie pogłębionym, obejmującym odpowiedzi na pięć pytań⁵. Doświadczenie osób badanych w relacjach z osobami starszymi (zmienna niezależna) badano wy-

---

³ Rzetelność kwestionariusza badano za pomocą współczynnika alfa-Cronbacha i wynosiła ona $\alpha = 0,70$.

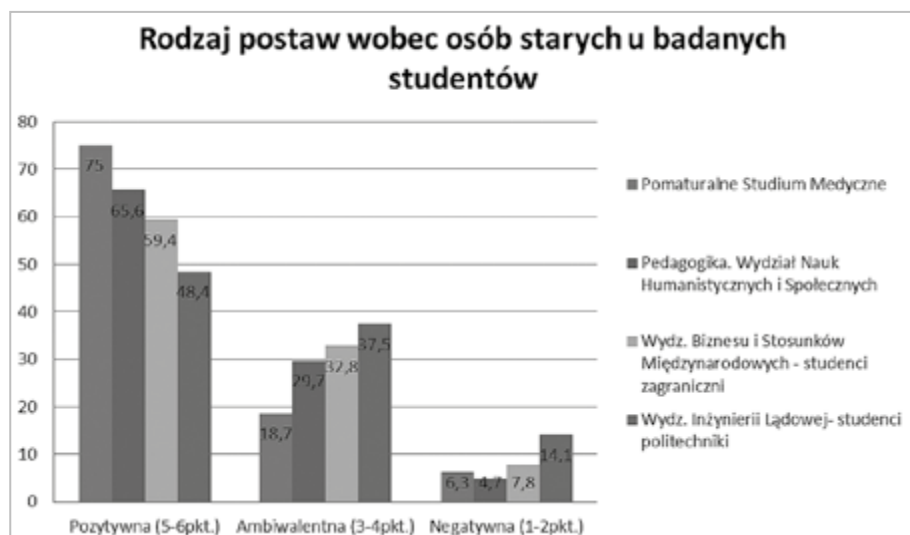
⁴ Sędziami kompetentnymi były dwie autorki artykułu oraz psycholog.

⁵ Oto ich treść: 1. Z czym kojarzy Ci się termin „osoba starsza” (w wieku 70 plus)? 2. Co sobie cenisz u osób starszych?; 3. Czy lubisz rozmawiać z osobami starszymi?; 4. Czy byłbyś skłonny dobrowolnie pomagać osobie starszych w czynnościach dnia codziennego?; 5. Jak możesz ocenić swoją postawę w kategoriach: pozytywna, obojętna, negatywna?

korzystując cztery kolejne pytania wspomnianego kwestionariusza (uwzględniając odpowiedzi TAK lub NIE)^{6,7}.

Wyniki badań

Uzyskane dane napawają optymizmem. W większości przypadków, zarówno wśród słuchaczy Medycznego Studium Zawodowego jak i studentów kierunków niehumanistycznych polskich i zagranicznych postawy wobec osób starszych okazały się pozytywne.

Wykres 1. Rodzaj postaw wobec osób starych u badanych studentów
Źródło: opracowanie własne.

Wypowiadając się na temat swoich skojarzeń związanych ze starszym wiekiem osoby badane podawały takie określenia, jak: *osoba ubrana niemodnie, w starym stylu, osoba żyjąca skromnie, zatroskana o rodzinę, opiekująca się wnukami, jednocześnie osoba rygorystyczna o wysokich wymaganiach moralnych i skostniałych poglądach, osoba kłótniwa i wiecznie niezadowolona*. Niewiel-

⁶ W przypadku studentów anglojęzycznych, zadawane pytania przetłumaczono na język angielski.

⁷ W przeprowadzonych badaniach studenci studiujący na kierunku humanistycznym „Pedagogika”, na odrębnych kartkach zamieszczali listę swoich skojarzeń związanych z osobami starszymi. Uzyskane tą drogą dane, w pewnym stopniu, stały się też przedmiotem analizy omówionej w artykule.

ka część osób (ok. 3% w relacji do 192) stwierdziła, że starość kojarzy im się z *brzydotą, nieporadnością, przykrymi zapachami i innymi nieprzyjemnymi odczuciami*. Na uwagę zasługuje fakt, że zdecydowana (ok. 90%) większość skrajzeń odnosiła się do kobiet.

Studenci najczęściej (52%) cenią osoby starsze za wyważenie poglądów, mądrość i doświadczenie, chociaż zdarzały się wypowiedzi negatywne, wskazujące na to, że są oni obciążeniem dla rodziny, dlatego zdaniem niektórych, nie zawsze ma sens dążenie do wydłużenia życia ludzkiego za wszelką cenę.

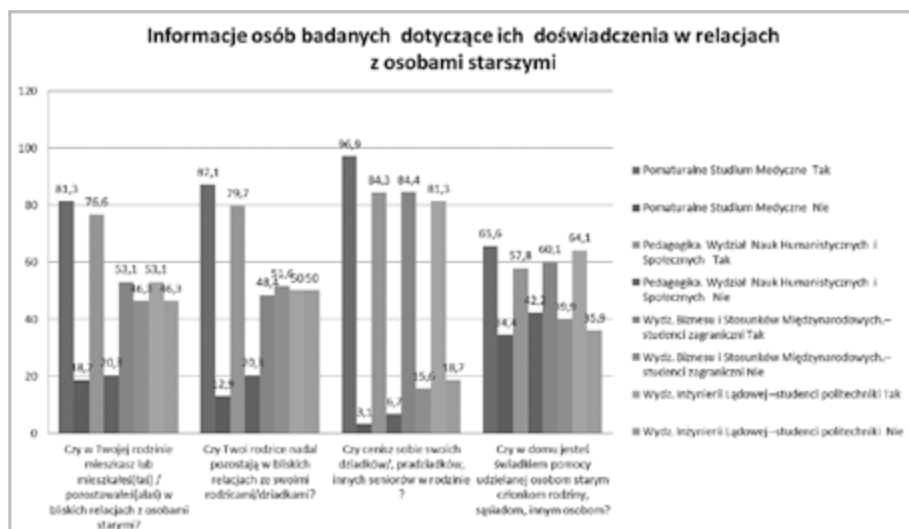
Także większość studentów (ok. 58%) wypowiadając się o osobach starszych podkreśliła, że lubi rozmawiać z osobami starszymi pod warunkiem, że nie narzucają oni swojej wizji, dotyczącej przedmiotu rozmowy, i że szanują rozmówcę, nie odnoszą się do niego z lekceważeniem. Część studentów (ok. 22%) zwróciła uwagę na to, że bardziej akceptują i cenią sobie rozmowy ze swoim dziadkiem czy babcią niż z rodzicami. Jeszcze inni wyrażali się pozytywnie o doświadczeniu życiowym osób starszych i ich dystansie do nowinek.

Większość studentów deklaruje swoją pomoc osobom starszym w realizacji spraw życia codziennego (ok. 55%). Jedynie nieliczni z uczestniczących w badaniach, mimo że nie wynikało to z treści sformułowanych pytań, zastrzegali, że nigdy nie mogliby współuczestniczyć w czynnościach związanych z utrzymaniem higieny osób starszych.

Dokonując porównania modalności postaw w poszczególnych grupach zastosowano analizę, która wykazała istnienie statystycznie istotnej różnicy pod względem punktów przyporządkowanych poszczególnym studentom jako wskaźnikom postaw w grupie uczniów Medycznego Studium Zawodowego i studentów politechniki⁸. Zależność ta wskazuje, że grupy te różnią się od siebie pod względem postaw wobec osób starszych, co może być spowodowane odmiennym, bardziej pragmatycznym podejściem do rzeczywistości wśród studentów wybierających politechniczne kierunki studiów, odmienną wizją swojej kariery zawodowej i nieco innym systemem wartości. Przejawianie bardziej prospołecznych, być może nieco wyidealizowanych, postaw wśród uczniów Medycznego Studium Zawodowego może być spowodowane postawą tolerancji i zgeneralizowanym pozytywnym nastawieniem wobec zjawiska różnorodności, odnoszącym się do ludzi różniących się wiekiem, stanem, zdrowia, stopniem niepełnosprawności, rasą itp.

---

⁸ Zależność ta wynosi $t = 1,96$ (dwie próby niezależne) i jest istotna na poziomie istotności alfa = 0,05.

Wykres 2. Informacje osób badanych dotyczące ich doświadczenia w relacjach z osobami starszymi
Źródło: opracowanie własne.

Mimo że w Polsce i na świecie od kilku dekad pojawia się tendencja do separacji rodzin generacyjnych od prokreacyjnych ze względu na miejsce zamieszkania, uczestniczący w badaniach studenci, w większości przypadków, niezależnie od kierunku studiów i narodowości, wskazywali na doświadczenie pozostawania w bliskich relacjach z osobami starszymi ze swojej rodziny. Podobnie, analizując wypowiedzi, w rodzinie, z której się wywodzą, obowiązują wzorce bliskich relacji ze starszym pokoleniem. Należy zauważyć, że w grupie studentów zagranicznych, obok studentów pochodzących z krajów byłego Związku Radzieckiego, znacząca część mieszkańców Azji i Bliskiego Wschodu (ponad 48%) wywodzi się z tradycyjnych islamskich bądź hinduskich rodzin, z szacunkiem odnoszących się do osób starszych (Stefaniuk 2015, s. 119). Jednakże grupę zagranicznych studentów trudno byłoby traktować łącznie, z uwagi na fakt, że studenci z większych miast na Ukrainie, Białorusi i Rosji pochodzą z rodzin pod względem kulturowym nieróżniących się znacząco od rodzin polskich studentów pod względem obowiązujących wzorców zachowania wobec osób starszych. Ponadto należy pamiętać, że w poddanych analizie badaniach uczestniczyli także studenci przebywający w Polsce w ramach programu Erasmus plus z Francji i Hiszpanii, co potwierdza niejednorodność grupy studentów zagranicznych, utrudniającą generalizację wniosków.

Deklaracja chęci niesienia pomocy osobom starszym w problemach dnia codziennego wyrażona w kwestionariuszu może być efektem naturalnej chęci pomagania tej grupie osób, jednocześnie może wynikać z dążenia do przed-

stawienia się w bardziej korzystnym świetle, jak to ma miejsce w badaniach sondażowych z wykorzystaniem kwestionariusza niż wynika z poczucia faktycznej potrzeby pomagania.

Tabela 1. Wartości współczynników rozbieżności Czuprowa⁹

Wartości współczynników Czuprowa	Pomaturalne Studium Medyczne	Pedagogika Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych	Wydział Biznesu i Stosunków Międzynarodowych – studenci zagraniczni	Wydział Inżynierii Lądowej – studenci politechniki
Postawy a pyt. 1	0,7380	0,5241	0,2217	0,3943
Postawy a pyt. 2	0,7392	0,6328	0,5623	0,5112
Postawy a pyt. 3	0,3149	0,3426	0,2947	0,1985
Postawy a pyt. 4	0,6718	0,5106	0,4726	0,4565

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane dane wskazują na istnienie silnej korelacji między postawami studentów wobec osób starszych a pozostawaniem z nimi w bliskich relacjach w rodzinie. Zależność ta występuje w największym nasileniu w przypadku uczniów Medycznego Studium Zawodowego, a następnie wśród studentów kierunku Pedagogika Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych. W przypadku studentów Inżynierii Lądowej politechniki i studentów zagranicznych Wydziału Biznesu i Studiów Międzynarodowych zależności te są zdecydowanie słabsze. Być może pozytywne postawy wobec osób starszych, przeciwdziałające ich wykluczeniu, są efektem wcześniejszego posiadania pozytywnych doświadczeń w rodzinie. Z drugiej strony, trudno wykluczyć, że szkoły policealne o określonym profilu i studia wyższe na humanistycznym kierunku wybierają osoby o prospołecznym nastawieniu, uogólnionej postawie akceptacji wobec ludzi, niezależnie od wieku, istnienia ewentualnej niepełnosprawności itp.

Wzorce rodzinne zakładające bliskie relacje rodziców studentów ze swoimi rodzicami, „dziadkami” jako relacje, których świadkami są osoby badane, w największym stopniu korelują z postawami wobec osób starszych, niezależnie od kierunku studiów oraz tego czy są to studenci polscy, czy zagraniczni. Między poszczególnymi grupami uczniów i studentów można zaobserwować pewne różnice. Podobnie jak poprzednio najkorzystniej wypadają słuchacze

⁹ Wzór na współczynnik zbieżności Czuprowa, miara zależności pomiędzy dwiema zmiennymi mierzalnymi i niemierzalnymi; w analizowanym przypadku chodzi o rodzaj postawy i liczebność osób posiadających określone doświadczenia w relacjach z osobami starszymi.

Medycznego Studium Zawodowego i studenci Pedagogiki, jednak w przypadku pozostałych uczestników badań zależność ta jest także wprost proporcjonalna i znacząca. Sytuacja ta może wynikać ze skuteczności „klasycznego sposobu” oddziaływania na postawy dzieci jaki stanowi osobisty przykład rodziców.

Postrzeganie osób starszych w rodzinie jako osób, które należałoby cenić było kategorią oceny, której współwystępowanie z określonymi postawami stanowiło o najsłabszej zależności, w porównaniu z pozostałymi kategoriami. Najniższy związek między postawami a zmienną odnosząca się do postrzegania kategorii osób będących przedmiotem analizy zaobserwowano w przypadku studentów politechniki, a następnie studentów zagranicznych. Stan ten może wynikać ze zróżnicowania tychże ocen i braku wystarczającej refleksji wśród stosunkowo młodych jeszcze uczniów i studentów uczestniczących w badaniach.

Ostatnią kategorią oceny były wzorce i praktyki związane z udzielaniem pomocy osobom starszym w rodzinie i w najbliższym otoczeniu. Ich relacja z postawami wskazuje na stosunkowo silny związek z doświadczaniem prawidłowych wzorów zachowań wobec osób starszych w rodzinie. Zależność ta potwierdza znaną już w pedagogice prawidłowość – doniosłą rolę rodziny w procesie kształtowania postaw jej członków (np. Straś-Romanowska 2014, s. 113).

Podsumowanie i dyskusja

Uzyskane wyniki wykazały, że zdecydowana część osób uczestniczących w badaniach: uczniów i studentów, prezentuje pozytywne postawy wobec osób starszych. Jest to generalnie optymistyczna informacja, zważywszy na fakt, że za kilka, a najdalej kilkanaście lat osoby te będą podejmować znaczące decyzje dotyczące nie tylko niesienia bezpośredniej pomocy osobom starszym, ale mogą stać się kreatorami i decydentami określonej pomocy socjalnej i polityki społecznej wobec tej ustawicznie wzrastającej pod względem liczebności grupy osób. Ponadto, otrzymane dane potwierdzają społeczną wrażliwość przedstawicieli pokolenia zwanego milenialsami¹⁰, o którym pisali inni autorzy (Bristow i in. 2011; Havlett i in. 2009).

Dokonując porównania słuchaczy Medycznego Studium Zawodowego i pozostałych studentów, największą zbieżność w modalności postaw zaobserwowano wśród studentów pedagogiki, najmniejszą – wśród studentów politechniki. Być może przyczyna leży w istnieniu określonych preferencji, któ-

---

¹⁰ Milenialsi, niekiedy utożsamiani z pokoleniem Y, to osoby urodzone w latach 1994–2000.

re skłaniają młodych ludzi do wyboru przyszłego zawodu. W przypadku tych pierwszych decyzja o wyborze może wynikać z ich prospołecznego nastawienia (Dziubak, Motyka 2013, s. 285). Na uwagę zasługuje fakt, że studenci zagraniczni nie odbiegają pod względem postaw od studentów polskich (zaobserwowana różnica nie jest istotna statystycznie). Grupa ta nie jest jednorodna, jednak przeważają studenci z Azji, wyznający islam i hinduizm, a więc z odmiennego kręgu kulturowego, który jednak nie deprecjonuje ludzi starszych, podobnie jak i studenci z Europy Wschodniej, mimo że grupa ta z reguły nie kieruje się religijnymi dyrektywami moralnymi.

W przeprowadzonych badaniach potwierdzono znaczącą rolę doświadczenia i prawidłowych wzorców zachowań wobec osób starszych, które uczestnicy badań nabyli w rodzinie. Analiza wyników badań wykazała, że na ogół uczestnicy utrzymywali bliskie relacje z osobami starszymi. Wnioski te są zgodne z opiniami formułowanymi przez innych autorów (Pindera 2006, s. 159), wydają się nie budzić kontrowersji i stanowią apoteozę rodziny wielopokoleniowej, złożonej z rodziców, dzieci i dziadków, w której młode pokolenie – dzieci – kształtuje swoje postawy i buduje empatię wobec osób w zróżnicowanym wieku.

Z badań tych płyną konkretne postulaty:

- konieczność promowania aktywności związanej z podejmowaniem określonych działań na rzecz seniorów o charakterze wolontariatu;
- obligatoryjne wprowadzenie do praktyk wśród słuchaczy Pomaturalnego Studium Medycznego i studentów pedagogiki zajęć wymagających nawiązywania kontaktów i współpracy ze starszymi osobami;
- wprowadzenie premiovania na studiach aktywności studentów (niezależnie od kierunku studiów) za inicjatywę i podejmowanie działań na rzecz osób starszych;
- uświadomienie rodzicom konieczności włączania dzieci w niesienie pomocy osobom starszym w rodzinie, sąsiadom, i innym osobom potrzebującym pomocy.

Przeprowadzone badania nie są wolne od ograniczeń. Należą do nich mankamenty procedury badawczej, tj. nieidentyczne techniki i narzędzia badawcze wykorzystywane do badania postaw, zastosowanie sondażu diagnostycznego i narzędzia badawczego w postaci kwestionariusza, który może być obciążony zarzutem tendencyjności i ograniczeń wynikających ze zróżnicowania grupy badawczej. Autorki artykułu mają jednak nadzieję, że uzyskane dane rzucą „pewne światło” na zagadnienia postaw młodych, kształcących się uczniów i studentów wobec osób starszych, ich uwarunkowania i możliwości kształtowania.

Literatura

- Aiken R.L., (1978), *Late Life*, Philadelphia Press, Philadelphia.
- Baraniak B., (2007), *Dorastanie do kariery zawodowej*, [w:] *Pedagogika pracy i andragogika z myślą o dorastaniu, dorosłości i starości człowieka w XXI wieku*, t. 1, Wiatrowski Z., Ciżkowicz K. (red.), Włocławek, s. 31.
- Bartkowiak G., (1988), *Niepełnosprawni w przemysłowych zakładach pracy*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa.
- Bartkowiak G., (2016), *Zatrudnianie pracowników wiedzy 65 plus. Perspektywa pracowników i organizacji*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Biernat M., (2003), *Toward a broader view of social stereotyping*, „*American Psychologist*”, nr 58, s. 1019–1027.
- Bristow D., Amyx D., Castleberry S. B., Cochran J. J., (2011), *A cross-generational comparison of motivational factors in a sales career among gen x and gen y college students*, „*Journal of Personal Selling & Sales Management*”, nr 31(1), s. 77–85.
- Brzezińska A.I., (2005), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, GWP, Gdańsk.
- Brzezińska A.I. (2015), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, GWP, Gdańsk.
- Caporeale L.R., Lukaszewski M., Culbertson G., (1983), *Secondary baby talk: Judgments by institutional elderly and their caregivers*, „*Journal of Personality and Social Psychology*”, nr 44, s. 746–754.
- Chabior A., (2017), *Wspomaganie procesu pomyślnego starzenia się u ludzi starych. Między powinnością a profesją*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Duka K., (1985), *Adolescent attitudes and beliefs toward aging and the elderly*, „*International Journal of Aging Development*”, nr 22, s. 173–187.
- Dziubak M., Motyka M., (2013), *Motywy wyboru zawodu pielęgniarstwa – badania studentów kierunku pielęgniarstwa Collegium Medicum Uniwersytetu Medycznego*, „*Problemy Pielęgniarstwa*”, 21(3), s. 281–328.
- Erber J.T., (1989), *Young and older adults' appraisal of memory failures in young and older adult target persons*, „*Journal of Gerontology: Psychological Sciences*”, nr 44, s. 170–175.
- Finkelstein L.M., Burke M.J., Raju N.S., (1995), *Age discrimination in simulated employment context: An integrative analysis*, „*Journal of Applied Psychology*”, Vol. 80, nr 6, s. 652–663.
- Fiske S.T., Cuddy A.J.C., Glick P., Jun X., (2002), *A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warm respectively from perceived status and competition*, „*Journal of Personality and Social Psychology*”, Vol. 82, nr 6, s. 878–921.
- Furmanek W., (2004), *Rozumienie wartości pracy a orientacje życiowe człowieka*, „*Pedagogika Pracy*” 2004, nr 45, s. 60.
- Goldman R., Goldman G., (1981), *How children view old people and aging: a developmental study of children in four countries*, „*Australian Journal of Psychology*”, nr 33, s. 405–418.
- Havlett S.A., Sherbin L., Sumberg K., (2009), *How Gen Y & Boomers will reshape your agenda*, „*Harvard Business Review*”, Jul–Aug. 87(7–8), s. 71–76.
- Heckhausen J., Dixon R.A., Bales P.B., (1989), *Gains and losses in development Throughout adulthood as perceived by different adult age groups*, „*Developmental Psychology*”, nr 25, s. 109–121.

- Hess T., (2006), *Attitudes toward Aging and Their Effects on Behavior*, [w:] *Psychology of Aging*, Birren J.F., Schaie K.W., Abeles P.R., Gatz M., Salthouse T.A. (red.), Academic Press London, s. 379–406.
- Hummer M.L., Ryan E.B., (1996), *Toward understanding variations in patronizing talk addressed to older adult; psycholinguistic features of care and control*, „International Journal of Psycholinguistics”, nr 12, s. 149–170.
- Kamiński A., (1982), *Funkcje pedagogiki społecznej: praca socjalna i kulturalna*, PWN, Warszawa.
- Kane N.M., (1999), *Factor affecting social work students' willingness to work with elders with Alzheimer's disease*, „Journal of Social Work and Education”, 35, s. 71–85.
- Kite M.E., Johnson B.T., (1988), *Attitudes toward older and younger adults: A meta-analysis*, „Psychology and Aging”, nr 3, s. 233–244.
- Konieczna E., (2016), *Seniorzy i film. Aktywizacja i integracja społeczna osób starszych przez uczestnictwo w kulturze filmowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kostal J.W., Wiernik B., (2017), *Meta-analytic investigation of demographic differences in protean, boundaryless, and proactive career orientations*, „Career Development International”, Vol. 22, nr 5, s. 520–545.
- Kwong See S.T., Heller R.B., (2004), *Judging older targets' discourse: How do age stereotypes influence evaluation?*, „Experimental Aging Research”, nr 30, s. 63–73.
- Miłkowska G., (2014), *Analiza postaw społecznych wobec ludzi starszych na podstawie opinii studentów*, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Rocznik Polsko-Ukraiński, t. 16, s. 177–192.
- O'Hanlon A.M., Camp C.J., Osofsky H.J., (1993), *Knowledge of and attitudes toward aging in young middle aged and older college students*, „Educational Gerontology”, nr 19, s. 753–766.
- Palmor E.B., (1998), *The Facts on Agism Quiz*, Springer, New York.
- Pasupathi M., Lockenhoff C.E., (2002), *Ageist behavior*, [w:] *Ageism: Stereotyping and prejudice against older person*, Nelson T.D. (red.), MIT Press, Cambridge, s. 201–246.
- Pindera P., (2006), *Wpływ rodziny i szkoły na postawy społeczno-moralne uczniów szkoły podstawowej*, „Nauczyciel i Szkoła”, nr 3–4(32–33), s. 158–170.
- Ron P., (2007), *Elderly people's attitudes and perceptions of aging and old age: The role of cognitive dissonance?*, „International Journal of Geriatric Psychiatry”, nr 22, s. 656–662.
- Rosencrantz H., Mc Newin T.A., (1969), *Factor analysis of attitudes toward the aged*, „The Gerontologist”, nr 9(1), s. 55–59.
- Rubin K.H., Brown I., (1975), *A life span look at person perception and its relationship to communicative interaction*, „Journal of Gerontology”, nr 30(2), s. 461–468.
- Rudnik A., (2016), *Dzieci i młodzież wobec ludzi starych i starości – perspektywa pedagogiczna*, [w:] *Obiektywny i Subiektywny wymiar starości*, Dubas E., Muszyński M. (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Sims R.L., Boytell J.J., (2014), *The relation between goal orientation and occupational withdrawal*, „Leadership and Orientation Development Journal”, Bradford, Vol. 36, s. 816–832.
- Stasiuk K., Maison M., (2014), *Psychologia konsumenta*, PWN, Warszawa.
- Stefaniuk T., (2015), *Starość w ujęciu Islamu – stanowisko tekstów źródłowych: Koranu i Hadisów*, „Theologica Wratislaviensia”, t. 10, s. 117–127.
- Straś-Romanowska M., (2014), *Sytuacja psychologiczna osoby starszej we współczesnej rodzinie*, „Studia Salvatoriana Polonica”, t. 8, s.143–156.
- Straś-Romanowska M., Frąckowiak T., (2008), *Potoczne przekonania na temat starzenia się w świetle badań psychologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Suikkala A., Kivela E., Kayhko P., (2016), *Collaborative learning in gerontological clinical setting: The students' perspective*, National Center for Biotechnology Information, Bethesda.

- Szlendak T., (2011), *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, PWN, Warszawa.
- Thimm C., Rademacher U., Kruse L., (1998), *Age stereotypes and patronizing messages: Features of age-adapted speech in technical instructions to the elderly*, „Journal of Applied Communication Research”, nr 26, s. 66–82.
- Wojciszke B., (2011), *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.

Źródła internetowe

- Iecovich E., Rabin B., Penchlak M., (2014), *Hospital Policies and Nurses' Attitudes in Israel towards Paid Carers' Tasks during Patient Hospitalization*, June, Information from ProQuest, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/24824671> (data pobrania: 12.04.2017).
- Mandeville-Anstey, Sue A., Ward P., Grainger P., Foley V., (2014), *Nursing students' knowledge and attitudes toward caring for older adults*. Oct. 2014, Report Information from ProQuest, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0260691712003747> (data pobrania: 12.04.2017).
- Suchorab A., (2014), *Czynniki determinujące wybory edukacyjno-zawodowe studentów*, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/3401/Anna%20Suchorab%20Czynniki%20determinujace%20wybory%20edukacyjno%20zawodowe%20studentow> (data pobrania: 22.09.2018).